

ARPALIK, Osmanlı imparatorluğu teşkilâtında, devlet tarafından, muhtelif zamanlarda muhtelif tatbik şekillerine göre, belli başlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricaline, vazifelerinde iken maaşlarına ilâveten, vazifelerinden ayrıldıktan sonra ise, tekaüt veya mâzûliyet maaşı kabilinden olarak, verilen tahsisat mânasında bir tâbirdir. Bu tahsisat, önceleri, „... akçe yazar arpalık zeameti" ile »muayyen bir zeamet miktarı arpalık" (krş. Alî, *Kunh al-ahbür*, basılmamış kısımlar, Üniversite kutup., T.Y., nr. 2290/32, var. 91, 86) '1, sonraları, „bervech-i arpalık tevcih olunan" bir veya müteaddit sancak veya kazanın varidatından bir kısmını (krş. İ. M. Kemal, *Arpalık, TTEM*, 16. sene, nr. 17 (94), s. 276) veya „hükûmet-i şer'iyeye" si hâsılatını (krş. Mustafa Nuri Paşa, *Natâ'ic al-vukü'öt*, İstanbul, 1294, III, 87) ihtiva ederdi. Arpalığın azamî miktarı, ilmiye ricaline tahsis edilenlerde, senede 70.000 akçe, yeniçeri ağası için, 58.000 akçe (krş. Âlî, *ayn. esr.*, var. 86, 91) ve saray erkânına mahsus olanlarda ise, zeamet derecesine yükselmiş olmamak için (I. M. Kemal, *göst. yer.*), 19.999 akçe olarak tesbit edilmişti (krş. Koçi Bey, *Risale*, İstanbul, 1303, s. 17). Arpalığın ne zaman ve ne maksatla ihdas ve iptida kimlere tevcih edildiği hakkında, şimdiye kadar, ne sarih ve etraflı bir kayda tesadüf edilebilmiş ve ne de bu hususta esaslı bir tetkik yapılmıştır. İmparatorluğun kuruluş devrinden bahsedip de, XVI. aşıra kadarki siyasî, askerî ve bâzan da malî ve iktisadî vekayii bildiren tarih kaynaklarında arpalık ve bunun tevcih sureti hemen hiç mevzuubahs edilmemekte, ve o aşıra âit olanlarda ise, nisbeten az ve nakıs malûmat verilmektedir.

Arpalığın, isminden de anlaşıldığı vecihle, evvelâ atlı kuvvetler ile harplere iştirak edenlere, veya hiç değilse, her hangi bir sebeple at beslemek mecburiyetinde bulunanlara, hayvanlarına yem bedeli olmak üzere, verildiği hatıra gelmektedir. Buna göre askerî ve idarî sahada ve aslen ulemadan olup da, kadılık ve kazaskerlik gibi idarî ve adlî hizmetlerde bulunan her devlet memurunun arpalık alması icap eder. Hâlbuki ilk kayıtlar arpalık tâyin ve tevcihinin daha mahdut bir çerçeve dahilinde kaldığını göstermekte ve başlıca iki sahada tatbik edildiğini bildirmektedir: biri yeniçeri ağası, rikâb-ı hümayun ağaları, bölük ağaları v.s. gibi ordu ve saray erkânı, diğeri de muallim-i padişahî, şeyhülislâm ve kazaskerler gibi, yüksek ilmiye ricalidir. Bidayette, ihtimâl ki, birinciler için \h-das ve bilâhare ikincilere de tevcih olunan ve bilhassa bu vadide geniş miqyasta tatbik sahası bulan arpalığın, has ve zeamet almış buluÂRPAÜK.

m

nan vüzera ve ümeraya teşmili, daha ziyade XVII. asırda görülmektedir.

Filhakika bu huhusta en eski ve en itimada şâyân bir kaynak addedilebilecek olan 'Ali, yeniçeri ağasının ulufesine 58.000 akçe miktarı arpalık „munzam" olduğunu, rikâb-ı hümayun ve bölük ağalarının da, ulufelerine ilâveten, »muayyen bir zeamet miktarı arpalıkları" bulunduğunu (krş. Âlî, *agn. esr.*, var. 91) bildirdiği gibi, ulema hakkında malûmat verirken de „hususâ 70.000 akçe yazar arpalık zeameti ile iltifat ve rağbetler zümre-i ulemada.n ancak hâce-i büzürgvar ve şeyhülislâm ve kazasker na-mmdaki ulema-i â'lâma mahsus rağbet-i mes'ule-dir" demektedir

(krş. Âlî, *agn. esr.*, var. 86). Diğer muasır menbâlarda da yine buna benzer kayıtlar bulunmaktadır. Msl. Feridun Bey, bu hususta hiç bir izahat vermemek, bundan sonra da başka bir münasebetle temas etmemek ve bu mahiyetiyle mevzî, müphem ve kifayetsiz kalmakla beraber, »arpa eminine arpalık sadaka" olunduğunu kaydediyor (921 = 1515 i krş. *Munsa'ât al-mlâtin*, 1274, I, 472) ; müverrih Sa'd al-Din ise, daha etraflı ve arpalığın mâhiyetini kısmen aydınlatıcı malûmat veriyor; buna göre, padişah (Kanunî Süleyman) tarafından kendisine, senede 50.000 akçe değerinde, bir arpalığın tâyin buyurulduğunu haber veren sadrâzam İbrahim Paşa 'ya sabık Amasya müf-tisi, vaktin değerli ulemasından, Seyyid İbrahim Efendi „riyazet-keş değilim ki, arpa ekmeği yi-yem ve mescidden gayrı yere varmam ki, merkep besliyem, arpa bize lâzım olmaz" — demiş; İbrahim Paşa da cevaben: — „arpahk nâmı mücerret bir tâbirdir ve illâ murad, huddam ve dervişlerinüz masarifine sarf için meblâğ tâyinidir" — diyerek, mukabelede bulunmuştur (krş. Sa'd al-Din, *Tâc al-tavârih*, İstanbul, 1274, II, 564). Arpalığın ulemadan, Âlî 'nin inhisar ettirdiği kimselerden, başkalarına da tevcih edildiğini gösteren bu kayıтта, İbrahim Paşa nın tevcih için gösterdiği sebebi, yâni İbrahim Efendi ye mensup olanların masrafı karşılığı olması keyfiyetini, Âlî 'nin, arpalığın, saray ağaları arasında, „zavât-i zu "İhadam" 'e ve „mahsus neferleri mukarrer olan" kimselere verildiğini bildirmesi (krş. Âlî, *ayn. esr.*, var. 91 v.d.) de te'yit etmektedir. D 'Ohsson (*Tableaa general de l 'Empire Ottoman*, Paris, 1791, IV. 62), arpalığı, aslında münhasıran,

büyük devlet memurlarına, hayvanlarının iaşesi için, verilen arpa parası olarak, izah etmektedir ki, Sa'd al-Din 'in kayınından mülhem olduğu anlaşılıyor.

Diğer taraftan, öteden beri, müderris ve kazasker gibi, ilmiye ricaline, vazifelerinden ayrıldıktan sonra, kendi mensuplarının iaşe ve

İlim Ansiklopedisi

ihtiyaçları endişesinden kurtularak vakitlerini ilim ve ibadete hasredebilmeleri için, „takaüt tariki" ile, bir miktar ulufe tâyin edilmekte idi (misâl için bk. Âlî, *Kunkal-ahbâr*, V ve basılmamış kısımlar, Üniversite kütüp., T.Y., 2290/32). Bu tâyinatın bu kaynaklarda ulufe olarak zikredilmesi, bizce, bunun arpalığın mukabili veya, hiç değilse, arpalık ile bir münasebeti olmadığı mânasını tazammun etmez. Çünkü arpalık, senelik muayyen bir zeamet miktarı toptan bir para yekûnu olarak zikredildiği gibi, „yevmî şu kadar akçalık arpalık" suretinde de ifade dilmektedir ki (krş. Salâniki, *Târih*, İstanbul, 1281, s. 78), bu „tekaüt tariki ile bir miktar ulufe" tâbirini hatırlatmaktadır. Yine müverrih Cevrî Çelebi (*Târih*, II, 69) 'nin, ulemadan Rukn al-Din Muhammed al-şahir bi-Zeyrekzâde (ölm. 939 = 1532/33) 'den bahsederken, »Rumeli kazaskeri olduktan sonra, Edrine 'de tekaüt ve Muradiye vakfından vazife-i Kırkkilise arpalık tâyin edildi" şeklindeki ifadesi, *Şakâ'ik* tercümesinin (s. 323) Badr al-Din Malımüd b. Şayh Muhammed hakkındaki „911 senesi Anadolu vilâyetine kazasker olmuşken, mâzûl olup, yüz akçe ulufe tayin..." kaydı ile sıkı sıkıya alâkadar ve, az bir tarih farkı ile, iki kazaskerden birine tekaütlüğünde tâyin edilen arpalık, mâzûliyeti esnasında diğerine verilen ulufe ile münasebetdar görünmektedir. Ahmed Vefik Paşa 'nın arpalığı „tüyül

ve has zeamet maişet mukabili verilen aynî ya nakdî ulufe" diye tarif etmesi de bu kanaatimizi te'yt edecek mâhiyette kabul edilebilir. Keza bu kabil zevata her hangi bir kazanın, sonraları olduğu gibi, „ber-vechi arpalık" tevcih edildiği söylenmeksizin, fakat her hâlde bu maksatla, verildiği de olurdu: *Şakâ'ik* tercümesinde (s. 215) müderrislik ve kadılıklarda bulunan Mavlânâ Muhammed Çelebi İbn Sinan Paşa hakkında „915 senesinin recebinde 40 akçe ile tekaüt eyledi, merhum Sultan Selim Han Gazi tahta cülus eyledikte 20 akçe ile Silivri kazasını zamîme eyledi" denmektedir. Buna mukabil, XVI. asrın ikinci yarısına kadar, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı ve defterdar gibi, devlet erkânına vazifede ve tekaütlükleri esnasında arpalık tevcih edildiğine dâir, hiç bir menbâda bir malûmata rastlanmamaktadır. Bilâkis ya azil olunan bir vezire bir sancağın iktâ suretiyle, ümeradan birine bir sancağın ocaklık tarikile tevcih edildiği veya mütekait bir nişancıya nişancılık haslarının bervechi tekaüt verildiği görülmektedir (krş. Peçevî, *Târih*, İstanbul, 1283,1, 28, 43 ve 48). Hattâ bu asrın son yarısında bile tekaüt dirliği isteyen ve 300.000 akçe ile tekaüt edilen bir paşanın bu parayı gümrükten nakten ve mutasarrıf olduğu haslarından ne suretle alacağı tasrih olunmakta, fakat

594 ARPALIK.

arpalığa hiç temas edilmemektedir (krş. Salanı-ki, *ayn. esr.*, s. 84). 1526 'da Rumeli 'de, serhad-lerde kale fethi mukabilinde mükafaten, bilâhare XVII. asırda yararlığı görülen kumandanlara tevcih edildiği gibi (krş. 1. M. Kemal, *ayn. esr.*), arpalık verilmeyerek muayyen bir mik-dar nakt ile hü'at ihsan edilmesi de, arpalığın sonradan vüzera ve ümeraya

teşmil edildiğini gösterse gerektir. Bu asrın ikinci yarısına âit diğer şâyân-ı dikkat bir kayıt, Selânikli müverrih Mustafa'nın, kaptan paşa, Anadolu beylerbeyi ve defterdar gibi zevata tevcihler ve ihsanlar yapılırken, sâdece „a'lam al-'ulamâ' al-mutabahhirin" diye tavsif ettiği Mevlânâ Ataullah Efendi 'ye „yevmî 250 akçe vazife ve 70 akçelik arpalık" tâyin olduğunu bildirmesi de bu kanaati te'yit eder (krş. Salâ-niki, *ayn. esr.*, s. 77 v.d.).

Hulâsa, daha önceleri de başka şekiller ve namlar altında mevcut olan arpalığın, elimizdeki vesikalara göre, evvelâ, XVI. asırdan itibaren, ordu ve saray erkânına, hayvanlarına yem ve hizmetkârlarına iaşe bedeli suretinde, fakat munzam tahsisat gibi, aynı zamanda ve bilhassa ilmiye ricaline tahsis ve bilâhare de diğerlerine teşmil edildiğini kabul etmek icabediyor. Ulemaya tevcihinde âmil olan bu sebebin bir asır sonra bile mevcut olduğu görülmektedir. Mütেকait kazaskerler, kendilerine tevcih edilen arpalık için, talebesinden dört mülâzım tâyin etmekte ve „dört nefer tâlib-i ilim teşrif-i mülâzemetete kabul" eylemektedirler (İstanbul mahkeme-i şer'iyeye sicilleri arşivi, Rumeli tezkere hanesi defterleri, sene 1023, 1024, 1032, 1035, 1037). Bu vesile ile şu ciheti tasrih etmek icap eder ki, arpalığın, gerek istabl-ı âmireye ve ordu hayvanatına lüzumu olan ve arpa emininin nezaret ve mes'uliyeti altında arpa için verilip de „arpa-baha" tesmiye olunan para ile ve gerek XVII. asır ortalarında vezir Husrev Paşa'nın reayaya „arpabaha" namı ile tarheylediği vergi (krş. M. Belin, *Türkiye iktisat tarihi hakkında tetkikler*, İstanbul, 1931, türk. trc. Ziya, s. 126) ile hiç bir alâka ve münasebeti yoktur.

Bir veya müteaddit sancakları ihtiva eden arpalıklar, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren (krş. Salâniki, *ayn. esr.*, s. 133 ; Çevri Çelebi, *ayn. esr.*, II, 37) ve bilhassa XVII. asır deva-mınca, vüzera ve ümeraya da türlü şekil ve muhtelif vesileler ile, azl veya tekaüt edildikleri, harpte veya asayişi teminde yararlık gösterdikleri, bir mahallin muhafazasına veya bir kalenin tamirine memur oldukları zamanlarda (krş. *i. M. Kemal, ayn. esr.*, s. 277) tevcih edilmektedir. Bir beylerbeyinin kendisi ve oğlu için birer sancağın, arpalık olarak, tevcihini rica ettiği (krş. Başvekâlet arşivi, AH Emirî tasnifi, Ahmed I. devri, nr. 856) ve arpalık suretiyle bir sancağa mutasarrıf olan bir vezire haslarının refolunmasına (vefat eden bir vezirin arpalıklarının havass-ı hümayuna ilhakı da yapılmıştır; krş. Başvekâlet arşivi, nr. 332) karşılık ilâveten diğer bir sancak da verildiği gibi, birer sancağa „bervech-i arpalık" sahip olan iki sancak beyinin de becayış edildiği olurdu (krş. İ. M. Kemal, *ayn. esr.*, s. 278). Bâzan da, ber-vech-i arpalık has olmak üzere, bir mahallin nezareti mukataasına mutasarrıf olan kimseden diğer bir şahıs o nezareti iltizam ederdi (krş. I. M. Kemal, *ayn. esr.*, s. 278). Yine bu asırda Kırım hanlarına, harplerde gösterdikleri yararlığa karşılık, cep harçlığı namı altında, mühim bir para verildikten başka, ekseriya Rumeli 'de olmak üzere, „berveeh-i arpalık" birer sancak tevcih edilirdi (krş. Halim Giray, *Gülbin-l hânân*, İstanbul, 1287, s. 31). Bununla beraber arpalık suretiyle vüzera ve ümeraya, ordu ve saray erkânına yapılan tevcihler bir takım yolsuz hareketlere meydan vermiş, meselâ mahlûl olan timar ve zeametler, ancak hakkı olana verilecek yerde,

arpalık olarak da, nizam ve teamüle aykırı şekilde gelişmiş bundan, binnetice, memleketin askerî, içtimaî ve iktisadî bünyesi zarar görmüştür (krş. Koçi Bey, *Risale*, s. 47 v.d.). Bu sebeple XVIII. asırda merkezde ve taşrada bulunan devlet memurlarına maaş tâyin ve mâzûl ve mütekaitle de yine bir türlü geçim yolu tesbit edilerek, arpalık usûlü bu sahada ortadan kaldırılmıştır (krş. I. M. Kemal, *ayn. esr.*, s. 279; Ahmed Refik, *İznic çinileri*, Edeb. fakült. mecm., 1932, s. 49: arpalığa sahip bir sancak beyine hitaben yazılan ve 1131 tarihli bir vesika). Arpalık bundan sonra münhasıran ilmiye sınıfına tevcih edildi. Şu kadar var ki, bu sınıfın tedris ile iştigâl edenleri m a i ş e t [b. bk.], şeyhülislâm, kazasker (sudur), büyük mollalar (uzamâ-i mevâlî, kibar-i mevâlî) ve adedleri altı olan kazasker müşavirleri gibi, yüksek derecedeki hakk-i kaza sahipleri de, para kıymetinin azalması, büyük memurların lüks ve ihtişama bir az fazla temayül göstermesi ve binaenaleyh geçimin güçleşmesi gibi sebepler ile de, a r p a l ı k namı altında, bu tevcihe nail olmuşlardır (bk. D'Ohsson, *ayn. esr.*, s. 491). Ancak müderrislikten bir sene için kadılıkla ayrılanlara da, bu müddetin geçmesinden sonra, bir nevi mâzûliyet maaşı olarak, arpalık tahsis edilirdi. Bu zevata tekaüt, mâzûliyet maaşı veya, ayrıca şeyhülislâmların ilmî mansıblar tevcihinde, „boğça-baha" namı ile, bir tâyinat akmaları ve Sultan Bayezid medresesi müderrisliği ve evkafı idaresinden de bir varidata mâlik

AR?ALIK - ARRACÂN. 595

bulunmaları, kazaskerlerin de kendilerine mahsus bir „hükûmet-i şer'iyeye" harçları olması sebebi ile, munzam bir tahsisat gibi, arpalık olarak verilen

kazaların şer'î hasılatı, o mahallere, kendi namlarına gönderdikleri nâibler tarafından idare ve tahsil edilir; bunun bir kısmı bu nâiblere, geri kalan kısmı da, arpalık sahiplerine âit bulunurdu (krş. Mustafa Nuri Paşa, *agn. esr.*, I, 279; III, 87 ; Cevdet, *Tarifi*, İstanbul, 1302, I, 9a).

Arpalık tevcihi, zamanla bunlardan başka kimselere de teşmil edilmiş ve ezcümle kazaskerler ve büyük mollalar, oğulları ve kendi mensuplarına da birer kaza tevcih ettirmişlerdir ki, kaza ehli olmayan bu kabil kimseler de, mansıb-ları olan kazaları, diğerleri gibi, birer nâib ile idare etmişler ve bu suretle hemen bütün kazalarda niyabet usûlü carî olmuştur. Filhakika D'Ohsson, kendi zamanında yâni XVIII. asır nihayetinde, 60 kazanın arpalık olduğunu kaydeder.

Böylece bir taraftan bu nevi suiistimaller ile, diğer taraftan, bilâd-i erbaa (istanbul, Haremeyn-!

Muhteremeyn, Edirne, Bursa) ile birlikte, mâzûl ve munfasılları arpalığa müstahak bulunup da, Kudüs, Halep, tzmir, Selanik, Ye-nişehir-Fener ve Galata kazalarına münhasır olan mahreç mollalıklarına, bilâhare Üsküdar ve Eyyüb kazalarının da ilâve ve ayrıca Uzun-caâbâd-Hasköy kazasının Eyyüb 'e, Pazarköy kazasının da Üsküdar 'a ilhak edilerek, binnetice, mevâlî ve mâzûlinin çoğalmasını mucip ve aynı zamanda meşihatten gayri dairelerde çalışan ilmiye ricalinin de arpalıklardan istifadeleri hususunda, muhtelif tarihlerde irade-i seniyeler sâdir olmakla, arpalık ihtiyacı artmış ve şeyhülislâmlar, artık istihkak erbabına vaziyetleri ile mütenasip tevcihler yapmaya muktedir ola-mayarak, gelişi güzel yerler vermişlerdir (krş. Tatarcık Abdullah Efendi, *Sultan Selim-i Sâ-lis devrinde nizam-ı devlet hakkında*

*mutalâât, TOEM, 7. sene, 41, s. 273 v.d.; Cevdet, Târih, I, 92). D'Ohsson (s. 612), kendi zamanında en küçük bir arpalığın sahibine ayda **ıj** akçe temin ettiğini kayd, en ehemmiyetlilerin de ayda 2.500 akçeye kadar bir varidat getirdiğini ilâve etmektedir. Arpalık sahipleri ise, mansıblarına, ahkâm-ı şer'iyeyi icraya kadir âlim ve ehil nâibler gönderecekleri yerde, ağır masraflarını karşılamak üzere, tedariki ucuz ve kolay hademe ve esnaf gibi avamdan kimseler seçmiş ve bunları, arpalığın Anadolu veya Rumeli 'de bulunmasına göre, mensup oldukları kazaskerlere tasdik ettirerek, istihdam etmişlerdir. Bunlar nâiblere, arpalığı ya varidatın dörtte veya beşte birini terketmek suretiyle, emanet olarak, veya ayda muayyen **bir** meblâğ mukabilinde, iltizam şeklinde bırakmışlardır*

(krş. Hammer, *Des osm. Rciches*

Staatsverfassung a. Staatsvermaltang, Wien, 1815, II, 387 v.d.).

Bilâhare, tanzimatı müteakip, arpalık adı ilga ve buna mukabil, tarik maaşı ihdas olunduğu gibi, ayrıca bir ilmiye tekaüt sandığı teşkil ve tekaütler ile muavenete muhtaç me-murin-i ilmiyeye, öldükleri vakit ailelerine (eytam ve erâmil) birer mikdar maaş tahsisi temin edildi (krş. 1. M. Kemal, *agn. esr.*, s. 282).

Meşrutiyetin ilânından sonra ise, arpalığa tekabül eden, tarik maaşı da lâğv, fakat memuriyet maaşları lâyıık bir hadde iblâğ ve ilmiye mâzûllerine de, diğer mülkî memurlar gibi, mâzûliyet maaşı tahsis olunmuştur.

Bibliyografya: Metinde gösterilmiştir. (M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)